

Отримано: 20 грудня 2021 р.

Прорецензовано: 28 грудня 2021 р.

Прийнято до друку: 28 грудня 2021 р.

e-mail: m_kulakova@ukr.net

DOI: 10.25264/2415-7384-2022-14-65-69

Кулакова Л. М. Формування соціальної компетентності молодших школярів в умовах освітньо-виховного процесу. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, січень 2022. № 14. С. 65–69.

УДК: 159.922.73:316.61

Кулакова Лариса Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

У статті обґрунтовано актуальність проблеми формування соціальної компетентності молодших школярів. Розглянуто формування соціальної компетентності школярів. Розкрито різні підходи до трактування визначення складників поняття «соціальна компетентність». Здійснено структурний аналіз соціальної компетентності та визначено її компоненти. Визначено ознаки та рівні сформованості соціальної компетентності учнів молодшого шкільного віку. З'ясовано, що молодший шкільний вік – це період, який вважають сензитивним для формування соціальної компетентності, оскільки важливою його особливістю є зміна соціальної позиції дитини, коли вона розширює і поглиблює систему відносин із навколишньою дійсністю. Установлено, що формування соціальної компетентності відбувається в процесі соціально значущої діяльності, зокрема, під час освітньо-виховного процесу в школі.

Ключові слова: компетентність, соціальна компетентність, молодший шкільний вік, структура соціальної компетентності, компоненти соціальної компетентності, рівні розвитку соціальної компетентності.

Larysa M. Kulakova,
PhD in Psychological Sciences,
Associate Professor at the Developmental and Educational Psychology Department,
Rivne State University of the Humanities

FORMATION OF SOCIAL COMPETENCE OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN THE CONDITIONS OF EDUCATIONAL PROCESS

The article substantiates the relevance of the problem of developing the social competence of junior. The most recent scientific psychological and pedagogical research on the problem is analysed. The etymology of the concept of «competence» and «social competence» is clarified. Different approaches to the interpretation of the definition of the components of the concept of "social competence" are revealed. The structural analysis of social competence is carried out and its components are defined. The signs of socially competent junior schoolchildren are determined. The levels of formation of social competence of primary school students (cognitive, motivational, pragmatic) are analyzed and the main characteristics of each of them are analyzed. It was found that the primary school age is a period that is considered sensitive for the formation of social competence, as its important feature is the change of social position of the child, when it expands and deepens the system of relations with the surrounding reality. The article considers the issue of formation of social competence of junior schoolchildren. It is established that the formation of social competence occurs in the process of socially significant activities, in particular, during the educational process at school. The role of modern primary school in the development of a child's personality is justified.

The article presents the results of diagnosing the levels of social competence of junior schoolchildren. In particular, it was found that the majority of the surveyed primary school students have an middle level of social competence. According to the results of the research, the main types and forms of work on the formation of social competence of junior schoolchildren in the educational process are formulated. The prospects of further research on the problem raised in the article are formulated.

Keywords: competence, social competence, the primary school age, structure of social competence, components of social competence, levels of social competence.

Постановка проблеми. Ураховуючи реалії сьогодення, розвиток соціальної компетентності в дітей – актуальна соціальна та психолого-педагогічна проблема. Адже низька соціальна компетентність наразі виявляється в різних царинах суспільного життя. Про це свідчить зростання кількості випадків судових тяганин, громадських конфліктів, випадків вербального та фізичного насилля, асоціальної поведінки і т. ін. Саме тому на сучасному етапі соціально-економічних перетворень у державі перед освітньою галуззю постає завдання не лише надати учням певний рівень знань, умінь і навичок із окремих навчальних дисциплін, але й забезпечити здатність адаптуватися в сучасному соціумі, досягати соціально важливих цілей, ефективно взаємодіяти з іншими людьми та вирішувати життєві проблеми.

Компетентність – це результат оволодіння знаннями, навичками, уміннями, досвідом, що виявляється в здатності ухвалювати обґрунтовані та відповідальні рішення в проблемних ситуаціях. Поняття «соціально-альний» означає зв'язок із суспільством та соціальну взаємодію з ним. Відповідно, соціальну компетентність розглядають як взаємозв'язок процесів соціалізації та індивідуалізації, що забезпечують розвиток і саморозвиток особистості [13].

Молодший шкільний вік – один із найважливіших етапів у розвитку особистості, її соціалізації та формуванні соціальної компетентності.

Н. Токарева й А. Шамне вважають, що в цей віковий період «відбувається змінення образу і стилю життя: нові вимоги відповідно до нової соціальної (статусної) ролі – учня, принципово новий вид діяльності – навчання (основою якого є пізнавальний інтерес)» [14, с. 167]. Тому саме школа на сьогодні покликана стати чинником розвитку особистості дитини. Новий стандарт початкової освіти передбачає формування в учнів ключових компетентностей, таких як загальнокультурна, інформаційна, комунікативна, соціальна, здоров'язбережувальна, навчальна, громадянська.

У молодшому шкільному віці в учнів відбуваються зміни в мотиваційній, когнітивній, емоційній та поведінковій сферах, у способах взаємодії з оточенням, у розвитку морального, інтелектуального та фізичного аспектів. Також відбувається становлення довільності психічних процесів, процесів суспільності мотивів, починає проявлятися емоційний відгук на виховні впливи. Провідним видом діяльності молодшого школяра є навчання, у процесі якого відбувається засвоєння нових знань, набуття умінь і навичок, накопичення відомостей про довколишню дійсність, природу та суспільство. Ієрархія мотивів та способів поведінки в цьому віці ще не сформована, що дає змогу якомога ефективніше впливати на процес розвитку соціальної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структура, компоненти й особливості формування соціальної компетентності молодших школярів розглянуто в працях О. Галакової [3], С. Данилейко [5], І. Маслової [10], О. Ніколаєску [11], О. Юрченко [15] та ін. У наукових публікаціях В. Березан [1], М. Гончарової-Горянської [4], В. Коваленко [6], Л. Лепіхової [8], С. Литвиненко [9] досліджено різні аспекти соціально-педагогічної роботи зі школярами.

Мета і завдання дослідження. Проаналізувати сутність поняття «соціальна компетентність молодшого школяра», узагальнити власне визначення його змісту й обґрунтувати структуру, ознаки та рівні сформованості соціальної компетентності учнів молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Поняття «соціальна компетентність» інтегрує терміни «соціальний», що походить від латинського слова «socialis» – товариський, суспільний, той, що належить суспільству, пов'язаний із життям та стосунками людей у суспільстві [2], та «compete», тобто досконале володіння справою, знаннями. Поняття «соціальна компетентність» увів до наукового обігу німецький учений Г. Рот, який уважав її одним із різновидів людської компетентності, що відображає взаємодію між людьми [12].

За твердженням О. Ніколаєску, соціальна компетентність – це процес і результат засвоєння й активного відтворення особистістю соціально-культурного досвіду (комплексу знань, умінь, цінностей, норм, традицій) на основі її діяльності, спілкування, здатності застосовувати досвід під час вирішення життєвих проблем, брати на себе відповідальність, проявляти ініціативу, активність у командній роботі, запобігати конфліктам і вирішувати їх, бути толерантним у складних ситуаціях, проявляти емпатійність [11, с. 6].

І. Маслова визначає структуру соціальної компетентності через визначення критеріїв та показників її сформованості в результаті соціалізації дитини, виражаючи їх через особистісні новоутворення [10] (табл. 1).

Таблиця 1

Структура соціальної компетентності

Критерії	Складники	Показники
Мотивація	Взаємовідносини, виражені через мотиви та цінності	– намагання проявити себе в соціально значущій діяльності; – переважання мотивів досягнення успіху; – цінність творчості; – ціннісне ставлення до себе та до інших
Обізнаність у способах продуктивної взаємодії в соціумі	Знання	– знання норм і правил спілкування та поведінки в соціумі; – знання продуктивних способів взаємодії в діяльності; – знання власних особистісних особливостей, що сприяють досягненню успіху
Сформованість уміння орієнтуватися в соціокультурному просторі	Уміння та навички соціальної поведінки	– сформованість навичок і способів соціально значущої діяльності; – уміння спілкуватися і взаємодіяти під час навчальної та позаурочної діяльності; – навички емоційної саморегуляції; – володіння засобами організації власної поведінки; – навички проблемно вирішувальної поведінки

Отже, молодшого школяра можна назвати соціально компетентним, якщо він:

- усвідомлює соціальні правила і норми, обирає адекватні орієнтири у власній соціальній поведінці;
- чітко орієнтується у власних правах та обов'язках;
- поважає думку інших людей, уміє враховувати їхні бажання;
- уміє обстоювати власну позицію;
- проявляє толерантність та емпатійність у стосунках з іншими людьми;
- уміє налагоджувати позитивні взаємовідносини як з однолітками, так і з дорослими;
- уміє ухвалювати адекватні рішення в конфліктних ситуаціях;
- уміє контролювати та регулювати власну поведінку;
- оптимістично ставиться до труднощів, уміє мобілізуватися на їх подолання;
- уміє гідно приймати поразку;
- уміє узгоджувати свої бажання з можливостями та вимогами;
- володіє мовленнєвим етикетом;
- уміє за потреби звернутися до людей за допомогою;
- уміє обґрунтовано сприймати та оцінювати власні особистісні якості.

Науковці ґрунтовно вивчають поняття «соціальна компетентність», але наразі немає єдиного підходу до класифікації видів та структури соціальної компетентності саме в молодшому шкільному віці. Однак, аналізуючи дослідження різних авторів, можна визначити соціальну компетентність молодшого школяра як наявність у нього компетентностей, що сприяють його успішній взаємодії із соціумом, які містять знання, уміння та навички суспільної поведінки та діяльності. Варто зауважити, що в дослідженнях багатьох учених виявлено спільні думки, які дають змогу визначити такі структурні компоненти соціальної компетентності дитини молодшого шкільного віку:

1. *Когнітивний компонент.* Цей компонент передбачає наявність у дитини системи знань про специфічні особливості взаємодії та комплексу умінь, що забезпечують ефективну взаємодію з іншими людьми.

2. *Мотиваційний компонент.* Суть цього компоненту полягає в наявності в дитини потреби взаємодіяти та спілкуватися з іншими людьми, бажання проявляти себе в суспільно значущій діяльності, готовності бути позитивно налаштованим до співбесідника.

3. *Діяльнісний компонент.* Такий компонент у структурі соціальної компетентності передбачає наявність у людини низки комунікативних умінь, просоціальності та емпатійності особистості, володіння різними стилями спілкування та уміння їх застосувати відповідно до ситуації.

Соціальна компетентність особистості може мати різні рівні розвитку, що зі свого боку детермінує потребу шкалувати рівні розвитку соціальної компетентності в молодшому шкільному віці. Ми обрали трирівневу шкалу розвитку соціальної компетентності, яка передбачає низький, середній і високий рівень.

Високий рівень соціальної компетентності характеризує високу міру розвитку цієї компетентності. Молодший школяр, що має високий рівень соціальної компетентності, знає правила поведінки в процесі спілкування, володіє вміннями вербальної та невербальної комунікації, може самостійно обрати адекватний спосіб поведінки в конфліктних ситуаціях, уміє обґрунтовано сприймати й оцінювати власні особистісні якості та ін. [3].

Середній рівень соціальної компетентності передбачає, що дитина молодшого шкільного віку знайома з правилами й нормами поведінки в найбільш типових ситуаціях взаємодії з іншими людьми. Такі діти мають стійку потребу використовувати соціально визнані форми спілкування, але вона проявляється тільки у спілкуванні з важливими для них людьми. Мотивами налагодження міжособистісної взаємодії є бажання самоствердитися. Також дітям цієї категорії притаманна здатність самостійно обрати правильний спосіб поведінки в конфліктах з однолітками. Але адекватно оцінювати може лише деякі особистісні якості [3].

Варто зауважити, що середній рівень соціальної компетентності – обов'язковий рівень розвитку соціальної компетентності дитини молодшого шкільного віку

Низький рівень соціальної компетентності передбачає недостатню міру розвитку соціальної компетентності особистості. Дитина володіє фрагментарними уявленнями про норми та правила поведінки в соціумі, має потребу в установленні емоційного контакту зі співрозмовником лише в ситуації сильних емоційних хвилювань. Дитина з низьким рівнем соціальної компетентності може самостійно обрати адекватний спосіб поведінки лише в незначних конфліктах із однолітками. Молодший школяр залюбки вступає у контакт із дорослими та ровесниками, але тільки якщо ініціюють вони. Найчастіше така дитина не може правильно оцінювати свої особистісні риси [3].

Саме такий поділ ліг в основу діагностики компонентів соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку. Вибірку становили діти молодшого шкільного віку (9–10 років) у кількості 50 осіб.

Таблиця 2

Діагностика рівнів соціальної компетентності

№ з/п	Компонент	Метод діагностики
1	Когнітивний	Діагностика компетентностей за методикою Г. М. Беспалової
2	Мотиваційний	Діагностика соціальної компетентності молодших школярів за методикою О. А. Паригіної, І. С. Фішмана
3	Діяльнісний	Метод спостереження за учнями

Аналіз результатів дослідження засвідчив, що високий рівень когнітивного компоненту притаманний 20% респондентів. Високий показник виявлено за середнім рівнем, а саме 72%. Низький рівень когнітивного компонента соціальної компетентності наявний у 8% молодших школярів. Діагностика мотиваційного компонента соціальної компетентності засвідчила, що 24% молодших школярів мають високий рівень прояву цього компонента. У 72% дітей виявлено середній рівень сформованості мотиваційного компонента. І лише 4% серед респондентів продемонстрували низький рівень. Аналіз результатів спостереження за поведінкою молодших школярів засвідчив, що високим рівнем діяльнісного компонента володіють 32% молодших школярів. У 60% дітей виявлено середній рівень цього компонента. 2% респондентів засвідчили низький рівень діяльнісного компонента (рис 1).

Узагальнені результати дають можливість стверджувати, що в досліджуваних дітей молодшого шкільного віку переважає середній рівень соціальної компетентності.

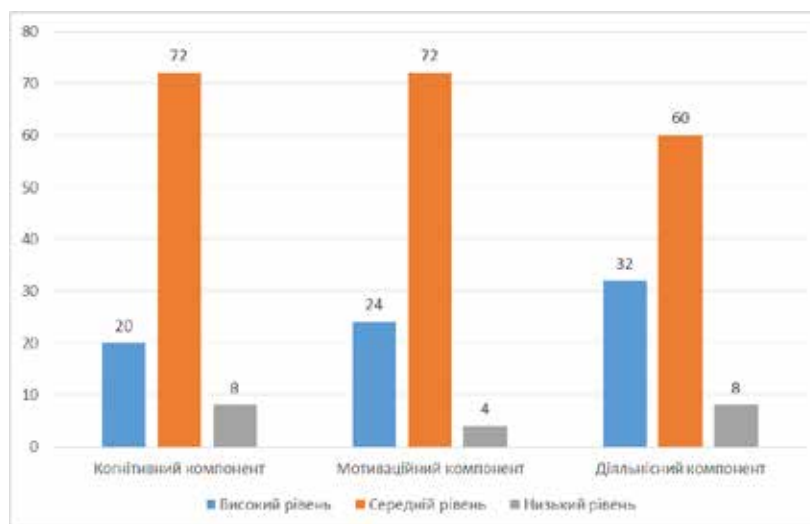

Рис. 1. Рівні соціальної компетентності

Ефективному формуванню соціальної компетентності молодших школярів, на нашу думку, сприятимуть різні види діяльності в освітньо-виховному процесі (табл. 3).

Таблиця 3

Форми роботи щодо формування соціальної компетентності молодших школярів

№ з/п	Форма роботи	Зміст діяльності	Результати
1	Практичні роботи	Організація досвіду позитивної поведінки (виготовлення подарунків, сюрпризів для товаришів, відвідування хворого однокласника, допомога в навчанні)	Прагнення кожного учня до позитивних вчинків, вияв доброго ставлення, протидії злу, умисної шкоди
2	Сюжетно-рольові ігри	Набуття досвіду дій шляхом гри, навчання через досвід і почуття	Апробація дитиною майбутніх соціальних ролей
3	Потенціал народної творчості	Використання гри, прислів'я, приказок, притч, казок	Розвиток здатності до співпраці, толерантності; прищеплення школярам поваги, доброти; сприяння зміцненню колективу класу
4	Театралізація	Формування адекватної соціальної поведінки через організацію театральних постанов	«Проживання» дітьми різних життєвих ситуацій, краще пізнання себе й соціуму
5	Проектна діяльність	Формування вміння працювати з різноманітними інформаційними джерелами	Розвиток умінь співпрацювати; розвиток здібності лідерів; формування вміння командної роботи; розвиток умінь брати на себе відповідальність

Висновки. Отже, сформована соціальна компетентність молодших школярів має на меті відкрити до суспільства особистість, бажання пізнавати навколишній світ, готовність сприймати соціальної інформацію, володіти навичками соціальної поведінки. Період навчання дитини в початковій школі важливий із погляду формування всіх життєво важливих ключових компетентностей, з-поміж яких соціальна посідає чільне місце. Важливість цієї компетентності полягає в її здатності виховати зі школяра справжнього громадянина й адаптувати його в суспільному середовищі.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні питання партнерської співпраці всіх учасників освітнього процесу у формуванні соціальної компетентності молодших школярів.

Література

1. Березан В. І. Підготовка майбутнього педагога до реалізації інноваційних педагогічних технологій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. праць : у 2-х ч. 2002. Вип. 2. Ч. 2. С. 181–185.
2. Бех І. Д. Професійно-особистісна компетентність педагога у контексті гуманістичної особистісно орієнтованої освіти. *Наукові записки. Серія : Педагогіка і психологія*. 2002. Вип. 6. Ч. 1. С. 13–19.
3. Галакова О. В. Модель розвитку соціальної компетентності младших школьников. *Вестник ВГТУ*. 2012. № 10. С. 131–137.
4. Гончарова-Горянська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів. *Рідна школа*. 2004. № 7–8. С. 71–74.
5. Данилейко С. І. Толерантність як невід’ємна складова соціальної компетентності молодших школярів. *Таврійський вісник освіти*. 2017. № 2. С. 142–149.
6. Коваленко В. В. Формування соціальної компетентності молодших школярів засобами інформаційно-комунікаційних технологій : посібник / за наук. ред. М. П. Лещенко. Київ, 2017. 192 с.
7. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника : автореф. дис... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2001. 37 с.
8. Лепіхова Л. Соціально-психологічна компетентність у психологічній взаємодії. *Вища освіта України*. 2004. № 3. С. 87–102.
9. Литвиненко С. А. Дитина і середовище: проблеми і суперечності соціалізації. *Психологія: реальність і перспективи*. 2013. Вип. 2. С. 16–19.
10. Маслова И. А. Социализация подростка в воспитательном пространстве учреждения дополнительного образования детей : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Магнитогорск, 2007. 23 с.
11. Ніколаеску О. І. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів : науково-методичний посібник. Черкаси : ОПОПП, 2014. 76 с.
12. Скірко Р. Л. Формування соціальної компетентності майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2010. 250 с.
13. Соловьева А. В. Формирование социальной компетентности младших школьников. *Молодой ученый : международный научный журнал*. 2020. № 26.1 (316.1). С. 41–43. URL : <https://moluch.ru/archive/316/72280/> (дата звернення: 03.01.2022).
14. Токарева Н. М., Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник. Київ, 2017. 548 с.
15. Юрченко О. Основи формування соціальної компетентності молодших школярів : практичний довідник. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 250 с.